

Στέφανος Ροζάνης

Η Γυναίκα της Ζάκυνθος

Από τη συλλογή δοκιμίων του "Σολωμικά", Αθήνα 2008, Ίνδικτος.

«Κι' εδώ η οπτασία του Διαβόλου. Και πρέπει να την παρουσιάσεις κάθε φορά διαφορετική. Την πρώτη φορά μπορεί να είναι φιδάκι που βγαίνει από το πηγάδι, έπειτα γιγαντώνεται και φανερώνεται ο Διάβολος. Στη μέση του συνθέματος άλλο πράγμα (στοχάσου), στο τέλος ένας νάνος».

Διονύσιος Σολωμός

I

Ξεκίνησα να μιλήσω για τον Σολωμό. Όμως αισθάνομαι πως τίποτε δεν θα μπορούσα να πω χωρίς τη μεγάλη παρένθεση, που άνοιξα. Διότι η σύνδεση, που τώρα προτίθεμαι να επιχειρήσω είναι για μένα το περιεχόμενο, αλλά και το κρισιμότερο βάθος της είδησης του ποιητή. Έχει γίνει πλέον παράδοση να βλέπουν τη «Γυναίκα της Ζάκυνθος», το τραγικότατο αυτό από τα οράματα του Σολωμού, ως μιαν έκφραση,, έστω αριστουργηματική, της σατιρικής του δύναμης. Από τον Κ. Καιροφύλα μέχρι τον Κώστα Βάρναλη και τον Λίνο Πολίτη, η ιδέα της προσωπικής ή πολιτικής σάτιρας αποτελεί το μόνιμο μοτίβο, τον σταθερό άξονα γύρω από τον οποίο παίζεται το παιχνίδι της «ερμηνείας», ανεξάρτητα από τις ατομικές δυνατότητες ή το βάθος προσεγγίσεως των μελετητών (32). Και πίσω από την προμετωπίδα αυτή το ίδιο το έργο αποδυναμώνεται, στερείται το κρυμμένο του Ύψος και αποβάλλει τις ποιότητες εκείνες οι οποίες, κατά τη δική μου γνώμη, το τοποθετούν ανάμεσα στις σπάνιες στιγμές που ο ποιητής μπόρεσε, αποφλοιώνοντας ψυχή και δημιουργία, να εκφράσει. Δεν θα αμφισβητήσω, ασφαλώς, κάποιες ενδείξεις που περισσότερο μέσα στους Στοχασμούς αναφαίνονται. Η σύνδεση των ενδείξεων αυτών

μπορεί να επιτευχθεί με κάποιαν επίφαση βεβαιότητας αν προσπαθήσουμε να δούμε το έργο κάτω από ορισμένο πρίσμα, μέσα από την προκατάληψη του «Χρέους», που άλλωστε βαραίνει απελπιστικά και επάνω στα συντρίμμια -ή τουλάχιστον σε αρκετά από αυτά- που ο Σολωμός μας εγκατέλειψε, αλλά προπάντων και επάνω στο γενικότερο κλίμα το οποίο μιά λιγόψυχη, παράδοση κριτικής επέβαλε.

Όμως, το πρόσωπο της «Γυναίκας της Ζάκυνθος», η κρυφή στιγμή, της ενοραματικότητας του έργου, ο πυρήνας που προσπαθεί να προσδώσει μια στέρα ραχοκοκκαλιά στα απομεινάρια και, πριν απ' όλα, το κέντρο εκείνο που και συναισθηματικά αλλά και αισθητικά συμπυκνώνει εντός του την Αρχή της δημιουργικής παρορμήσεως -και για μένα ένα έργο τέχνης ούτε καν μπορεί να υπάρξει χωρίς την αποφλοίωση, και ανάδειξη, αυτής της ρέουσας οντότητας-, το κέντρο, λοιπόν, αυτό μου παρέχει τη μαρτυρία μιας αποκαλυπτικής στιγμής και με προσανατολίζει σε χώρους βιωματικούς που, αλήθεια, τους διαπερνά και τους συγκλονίζει ένα πάθος και μιά όραση ζωής αναστροφή, στον αντίποδα αυτού που εκείνοι ονομάσανε σάτιρα, χαμένοι μέσα σε στοιχεία δευτερεύοντα, που είτε η άμετρη φιλοδοξία του ποιητή είτε η σύγχυση και μαζί η τάση προς μίαν έντονη, αυτοαπαγόρευση της συναισθηματικής του σύγκρουσης επέβαλαν σποραδικά μέσα στο έργο. Διαβάζοντας τον Σολωμό σκέφτομαι πάντα αυτό που ο Jose Ortega y Gasset έλεγε για τον Γκαίτε: «Αν ανασκαλίσουμε γερά το έργο του Γκαίτε θα μείνουν λίγες γραμμές ακρωτηριασμένες, για να μπορούμε φανταστικά να παρακολουθούμε, καθώς τα μάτια μας παρατηρούν τη σπασμένη αψίδα που δείχνει στον ουρανό τον κορμό της. Αυτό θα μας έδινε το αυθεντικό περίγραμμα της λογοτεχνικής του αποστολής»(33).

«Εγώ Διονύσιος Ιερομόναχος, εγκάτοικος στο ξωκλήσι του Αγίου Λύπιου, για να περιγράψω ό,τι στοχάζομαι λέγω» (34).

(Κεφάλαιον 1)

Αυτή είναι η αρχή του ύφους του Σολωμού. Η μορφή του Ιερομόναχου θα κυριαρχήσει σε κάθε έκφραση της σύλληψής του, και η προφητεία, που με αυτήν ταιριάζει την εκτρωματική φιγούρα της Γυναίκας, θα πάρει τη θέση, αλλά και τη φρικίαση, ενός παράξενου οράματος, το οποίο ούτε στιγμή θα πάψει να επανέρχεται και να αυτοδοκιμάζεται, δοσμένο ολόκληρο στην Κολασμένη ουσία του.

«Αλλά επειδή αρχινήσανε τά σωθικά μου να τρέμουνε σαν τη θάλασσα που δεν ησυχάζει

ποτέ.

Ασήκωσα τα τρία μου έρμα δάχτυλα και έκαμα το σταυρό μου.

Έπειτα που εστάθηκα να συλλογιστώ καλά, ύψωσα το κεφάλι μου και τα χέρια μου στον ουρανό και εφώνασα: Θε μου, καταλαβαίνω πως γυρεύω ένα κλωνί αλάτι μες στο θερμό».

(Κεφάλαιον 1)

Βρισκόμαστε μπροστά σε μιν αγωνία, ή καλύτερα μπροστά στο προοίμιο μιν αγωνίας, που προσπαθεί να σκιαγραφήσει μιν σκοτεινή και ύποπτη μορφή. Το σημάδι του σταυρού με τα τρία έρμα δάχτυλα, κατάληξη ενός ασίγαστου τρόμου, κι έπειτα η κραυγή: «Θε μου, καταλαβαίνω...». Ποιο να' ναι το κλωνί αλάτι μες στο θερμό;

Η εντύπωση μιν μυστικής αναζήτησης κάπου σ' ένα πηγάδι, το ύφος της ανησυχίας και ο τρόμος που πλανιέται ανάμεσα σε δικαίους και άδικους είναι τα πρώτα βήματα μέσα στον ζόφο των πραγμάτων που ο Ιερομόναχος θα ιστορήσει. Την πρώτη νύξη της Γυναικός την έχουμε εδώ επίσης: Μια «πεθυμιά», μιν έλξη κατάδυσης σε μιν ψυχή «εις την οποίαν αναβράζει η κακία του Σατανά». Και αμέσως ένα κρυφό νόημα ξεπετάγεται: η ψυχή, το πηγάδι και μέσα στο πηγάδι «ένα γέλιο φοβερό» και «προβαλλόμενα δύο κέρατα». Το σχήμα της κραυγής αρχίζει τώρα να παίρνει ένα συγκεκριμένο περίγραμμα. Και μαζί του η αγωνία στενεύει τα όριά της. Το πηγάδι-ψυχή συνιστά το φοβερό όραμα, το αλλόκοτο πηγάδι με τον «νάνο» των Στοχασμών και το φρικτό γέλιο, κι ύστερα προβαλλόμενη, η ψυχή στη ορφή της Γυναικός. Ο Ιερομόναχος, μέσα από το σχήμα της γαλήνης του -θυμηθείτε τα λόγια: «από την ερημική γαλήνη των μελετών μου»- θα κοιτάξει το δέος που του προσφέρει η ενόραση, η αναδίπλωση στις πτυχές του εσωτερικού του βίου. Και ό,τι ο ίδιος δεν τολμά να δει, όσα αναβλύζουν στην αντάρα ενός ανομολόγητου πάθους, θα τα προβάλλει, κάτω από το ντύμα μιν μυστικής σύνδεσης, στη φιγούρα της Καταραμένης-στην πιο απόκρυφη και στοχαστική του δημιουργία.

«Να βάλης την περιγραφή [της γυναικός] στο στόμα του Διαβόλου. Και να τον κάμης να παρουσιάζεται με ύφος ειρωνικό, σαν εκείνον που στοχάζεται τι θα συμβή εξ αιτίας του. Και καθώς κάνει ο άνθρωπος που στρίφει το μουστάκι του και συλλογίζεται κάτι που σίγουρα θα πετύχη, έτσι πασπάτευε κι' εκείνος την άκρη του κέρατου του (σαν άνθρωπος συλλογισμένος που στριφογυρίζει το μουστάκι του) και δεν ήξερα το γιατί. Και στο τέλος έσκασε ένα κακό γέλιο που μ' έκαμε και ανατρίχιασα και έγινε άφαντος» (35).

Αυτά παραγγέλλει ο ποιητής στον εαυτό του. Η περιγραφή θα πρέπει να γίνει με το στόμα

του Διαβόλου, του νάνου, δηλαδή, που «σκαρφαλώνει απ' το πηγάδι», απ' το πηγάδι - ψυχή που μέσα του θέλησε να σκύψει ο Ιερομόναχος, και «γιγαντώνεται» μετά σε μια προσπάθεια απόλυτης κυριαρχίας. Η Γυναίκα θα ταυτιστεί με το όραμα, που με τη σειρά του θα ενσαρκωθεί μέσω αυτής της ταύτισης. Στο βάθος θα ενεδρεύει η ψυχή του Ιερομόναχου, διότι μέσα εκεί συμβαίνουν όλα όσα θα ιστορήσει στη «Γυναίκα» και διότι πηγάδι-ψυχή, και Γυναίκα-Διάβολος θα δεθούν μεταξύ τους με τα νήματα μιας πίστης και μιας ύπαρξης. Μιας και μοναδικής ύπαρξης. Και είναι αυτή ακριβώς η ύπαρξη που θα συμβολοποιηθεί τώρα μέσα στη φρικιαστική εικόνα που ο ποιητής θα ενοραματισθεί στη συνέχεια: Εκείνα τα «δώδεκα ψωρόσκυλα» που αλληλοτρώνονται και ξεθυμαίνουν «τα κακορίζικα ψωριασμένα τη λύσσα τους» μπροστά στα τρομαγμένα μάτια του Ιερομόναχου σημαδεύουν με τη φρίκη τους την ανομολόγητη επιθυμία του ποιητή να ενδυναμώσει την Κόλαση της ψυχής του και τον αγωνιακό χαρακτήρα των εκτρωματικών του ρεμβασμών. Είναι ακριβώς το «κλωνί αλάτι» που αναζητούσε ο Σολωμός στην αρχή της οπτασίας του: η φρίκη, των ανομιών της καρδιάς του, ο απαγορευμένος καρπός του Δαίμονα και η αγάπη της Κολασμένης μορφής, της Υψίστης Γυναίκος που θα ανασύρει τα απωθημένα του όνειρα.

Αν αυτό το σχήμα της αγωνίας που θέλησα να υπαινιχθώ είναι σωστό, αν τελικά μπορέσουμε να διακρίνουμε τη βαθύτατη σύνδεση ανάμεσα στον Ιερομόναχο και τη Γυναίκα-Δαίμονα και αν αντιληφθούμε, τη σύγχρονη πραγματικότητα αυτών των δυο υπάρξεων που σε μιαν έσχατη, αλλά εκ των ουκ άνευ, ανάλυση μας αποκαλύπτεται ενιαία και μοναδική, τότε το Κέντρο της δημιουργικής παρορμήσεως θα εμφανισθεί ολοκληρωμένο και συνολικό. Διότι το πάθος που συνταράζει το κείμενο, η εμμονή στις Δαιμονιακές μορφές που το απάρτιζουν και ο εξπρεσιονισμός των πλέον ουσιαστικών επισυμβάντων έχουν μια και μοναδική αφετηρία: την ετοιμότητα της ανταπόκρισης μπροστά στο Ρομαντικό πρότυπο της Υψίστης μορφής, του δέους και της φρίκης μιας εσωτερικής πραγματικότητας, η οποία εκτονωνόμενη φέρνει τον κόσμο στην αρχή της δημιουργίας του φρικιαστικό και αγαπημένο μαζί. Και το πρότυπο αυτό όχι μόνον το αναγνωρίζει ο Σολωμός, αλλά και εσωτερικά το επεξεργάζεται, αφού το ύφος του διαμορφώνεται στην προσπάθειά του να ανταποκριθεί με τον δικό του τρόπο. Έτσι μαρτυρούν, τουλάχιστον, οι σημειώσεις του στο αυτόγραφο ενός άλλου από τα μεγαλύτερα, αλλά και τα πλησιέστερα προς τη «Γυναίκα της Ζάκυνθος», έργα του -τον «Λάμπρο»:

Si mediti bene questa similitudine; [...]

poi per togliere quella simiglianza che ha con quella di Milton. Guarda Byron per non copiare.

Guarda che non s'imiti le parole del Satanasso di Milton» (36).

[Έχε εις το νου σου καλά ετούτη την ομοιότητα'(...)]

ύστερα διά να αποβάλης εκείνη την ομοιότητα την οποία έχει με εκείνη του Μίλτωνος.

Κοίταξε τον Μπάυρον διά να μην απομμηθής.

Κοίταξε διά να μην μμηθής τα λόγια του Σατανά του Μίλτωνος.]

Η «Γυναίκα της Ζάκυνθος», απaráλλαχτα καθώς ο «Κάιν» του Coleridge, ο «Λεβιάθαν» του Blake και ο «Cenci» του Shelley, πυρπολείται από την ίδια φωτιά και υπακούει στην ίδια εσωτερική και αισθητική αναγκαιότητα: στην αναγκαιότητα να υπαχθεί μέσα στις δυνάμεις που απελευθερώνουν την ύπαρξη από τα αιώνια φράγματά της, για να ξεχυθεί στον κόσμο το ύφος, το άγχος, η ενοχή αλλά και μαζί η, υπέρτατη ηδονή του «Εκπεπτωκότος Αγγέλου», της πραγματικής τάξεως εναντίον της κατεστημένης, εναντίον αυτής τής ίδιας της τάξεως και της ηθικής δομής του συνόλου.

Πιστεύω πως μόνον εάν ιδωθεί μέσα από αυτό το πρίσμα η «Γυναίκα της Ζάκυνθος» θα αποκτήσει τη σωστή της διάσταση και θα ενταχθεί στο πλέον δημιουργικό μέρος της εργασίας του Σολωμού. Και προπάντων, μόνον έτσι θα συνεισφέρει σε μια γενικότερη αξιολόγηση και εμβάθυνση, αυτής της είδησης, που τόσο πολύ ο ποιητής αγωνίστηκε να μεταδώσει.

II

Ο Ιερομόναχος, λοιπόν, και η Γυναίκα. Ο πρώτος είναι αυτός που μέσω του οράματός του ετόλμησε, η δεύτερη είναι ο καρπός της τόλμης του, η εκτόνωση της φουρτουνιασμένης ψυχής που κρύβεται κάτω από τη γαλήνια, τη σχολαστική φιγούρα του οραματιστή. Είναι ανάγκη να δούμε αυτά τα δύο πρόσωπα στη σωστή τους προβολή για να μπορέσουμε να κυριαρχήσουμε επάνω στον δεσμό, και το νόημα του δεσμού, που τα ενώνει, που τα καθιστά, τελικά, μια και μοναδική ύπαρξη. Στους Στοχασμούς του ποιητή ανήκει και η παρακάτω ιδέα:

«Πρόσεξε καλά στον χαρακτήρα του Ιερομόναχου, να είναι σε όλες τις περιστάσεις συνεπής. Κοίτα μήπως ταιριάζει να έχη κάτι το πειραχτικό, και το πείραγμα να γίνεται μ'

ένα ύφος ήρεμο».

Τι θέλει να υποδηλώσει ο Στοχασμός αυτός; Κατ' αρχάς, τα στοιχεία τα οποία μας παρέχονται μπορούν να ενταχθούν σε μια βασική σύλληψη: η μορφή θα πρέπει να έχει συνέπεια. Αυτό βεβαίως σημαίνει -και μιλώ πρωτίστως για τη λέξη «συνέπεια»- πως το πρόσωπο του Ιερομονάχου θα ενσαρκώσει ένα είδος παρατηρητού, σχολιαστού των συμβάντων πιστού στην αρχική του φύση, δηλαδή στη φύση του Ερημίτη, που επιζητά τα οράματα καί τα βρίσκει όχι μέσα στον κόσμο αλλά έξω και πέρα από αυτόν, μέσα στη μοναξιά της «θεωρίας» του. Η συνέπεια θα πρέπει να ενυπάρχει μέσα στο ύφος του σχολιασμού, μέσα στον τρόπο με τον οποίο τα πράγματα παρατίθενται και εκτίθενται σε μian αφηγηματική ενότητα. Είναι σαν να αναζητά ο ποιητής τη λειτουργία κάποιου Χρονικογράφου και να προσπαθεί να την επιβάλει στο πρότυπο της διήγησής του.

«Και μου ήρθε στό νου μου περισσότερο από όλους αυτούς η γυναίκα της Ζάκυνθος, η οποία πολεμάει να βλάφτη τους άλλους με τη γλώσσα και με τα έργατα, και ήταν έχθρισσα θανάσιμη του έθνους. Και γυρεύοντας να ιδώ εάν μέσα σε αυτή την ψυχή, εις την οποίαν αναβράζει η κακία του Σατανά, αν έπεσε ποτέ η απεθύμια του παραμικρού καλού»

(Κεφάλαιον 1)

«Τότε έπεσα με τα γόνατα χάμου να κάμω δέηση για να την κάμη ο Κύριος να μην είναι έξω φρενών κάνε για το λίγο ακόμη πόχει να ζήση, και να της πάψη η κακία».

(Κεφάλαιον ύστερον 9)

«Και έφυγα από την πέτρα του σκανδάλου εγώ Διονύσιος Ιερομόναχος».

(Κεφάλαιον 4)

Άλλωστε, η σχολιαστική φύση βρίσκεται πίσω από όλο το κείμενο, όταν ο Σολωμός, σύμφωνος με την παράδοση, παρουσιάζει το σχεδίασμα ως τυχαίο εύρημα των καταλοίπων κάποιου καλόγερου, που γι' αυτόν πολλά θαυμαστά ιστορούσανε, τάχα, οι σύγχρονοί του. Η αρχική ιδέα του Σολωμού, φαίνεται, ήταν να κρύψει επιμελώς, ή

τουλάχιστον να δώσει κάποιου είδους αλληγορία στο περιεχόμενο των μορφών του. Αυτό που ο Ιερομόναχος θα προφασιζόταν, και θα το προφασιζόταν με την απαιτούμενη συνέπεια, θα ήταν μια στάση αφηγητού ταραγμένου και έκπληκτου μπροστά στο συμβάν, που η δύναμή του να προφητεύει τα μέλλοντα θα προέδιδε την ιδιαιτερότητά του. Θα πρέπει ακόμη να θυμηθούμε πως την ίδια συνέπεια ο ποιητής την προβάλλει και στα λοιπά πρόσωπα του μύθου, στη Γυναίκα, δηλαδή, και στον Σατανά. Όμως προσθέτει: «Και η μορφή να είναι το ντύμα για το αληθινό βαθύ νόημα του κάθε πράγματος». Με αυτό τον τρόπο, φαντάζομαι, ήθελε να υποδηλώσει ένα επίπεδο κάτω από την επιφάνεια, μια ιδέα που αν και δεν ομολογείται φανερά, εν τούτοις υποφώσκοντας αποτελεί το πιο πραγματικό και αληθινό επίπεδο δημιουργίας, εκείνο που προέχει και οδηγεί τη σύλληψη.

Ας ξαναγυρίσουμε στη, συνέπεια του Ιερομονάχου: Θα πρέπει η συνέπεια αυτή, να δοκιμάζεται, βεβαίως, διότι αλλιώς δεν θα είχε νόημα το αίτημά της. Θέλω να πω πως εάν ο Σολωμός δεν ένιωθε να κινδυνεύει από κάποιο είδος αυθόρμητης ανάμειξης των στοιχείων, από μια τάση να ενοποιήσει τις μορφές, δεν θα ζητούσε ποτέ με τέτοια επιμονή να τα διαχωρίσει, να τα παρουσιάσει σε μια ανεξαρτησία το ένα απέναντι στο άλλο. Και εάν η συνέπεια του Ιερομονάχου κινδυνεύει, από μια μονάχα κατεύθυνση πηγάζει ο κίνδυνος: από την ανάπτυξή του σε σχέση με τη μορφή της Γυναικός, σε σχέση δηλαδή με το αντικείμενο της αφήγησής του. Θα πρέπει λοιπόν, πρωταρχικά, να εντοπίσουμε αυτό τον κίνδυνο και να τον απομονώσουμε για να αντιληφθούμε το μέγεθός του.

Σε κάποιον άλλο Στοχασμό του ο ποιητής σημειώνει τα εξής:

«Εδώ να μπάσης το Διάβολο και στο τέλος και ο Ιερομόναχος να μη λήη ποτέ κακό. Έτσι θα τους οδηγή όλους... ο Διάβολος».

Η σχέση αυτού του Στοχασμού με τον κίνδυνο που υπέδειξα πιο πάνω είναι, κατά τη γνώμη μου, η πιο κρίσιμη στιγμή της σύλληψης. Εδώ εισάγεται ένα ενδιάμεσο ανάμεσα στον Ιερομόναχο και τη Γυναίκα: το πρόσωπο του Σατανά. Τον Σατανά ο Ιερομόναχος τον αντάμωσε για πρώτη φορά σαν θέλησε να κοιτάξει μέσα στο πηγάδι. Εξ άλλου, ο Σατανάς είναι εκείνος που θα ενσαρκωθεί μέσα στη φιγούρα της Γυναικός με την απαιτούμενη συνέπεια ενός Δαιμονιακού προτύπου. Έτσι, ο Σατανάς θα γίνει αφ' ενός το πρωταρχικό όραμα του αφηγητού και αφ' ετέρου το πρότυπο της απεικονισμένης μορφής και, στη συνέχεια, της προφητείας. Η σκέψη αυτή μας φέρνει αντιμέτωπους με την ουσία του Δαίμονα. Μίλησα ήδη για τον συμβολισμό του πηγαδιού. Το πηγάδι εκπροσωπεί τον συναισθηματικό βίο του Ιερομονάχου: το βλέπει ύστερα από κάποια πορεία εξομολογητική της ψυχής του [«ό,τι εγύριζα από το μοναστήρι του Α(γίου) Διονυσίου, όπου είχα πάει για να μιλήσω με έναν καλόγερο για κάτι υπόθεσες ψυχικές»]• σταματάει εκεί και ξαφνικά συλλογιέται τον κόσμο, τους δίκαιους και τους άδικους• περνάει τη στιγμή της αγωνίας του εκεί, χτυπώντας τα δάχτυλα στο φιλιατρό. Και η αγωνία του αυτή

τον ωθεί να σκύψει μέσα στο πηγάδι, να σκύψει δηλαδή μέσα στην ψυχή του, διότι αυτή η αγωνία στάθηκε πρωταρχική - η αγωνία να μετρήσει όχι τους δίκαιους και τους άδικους του κόσμου, μα τις ανομίες της ψυχής του σε στιγμή που εκείνη, ήταν πρόσφορη και ειλικρινής, εξαγνισμένη, κατά κάποιον τρόπο, μετά την εξομολόγηση. Όμως η ενόραση των ανομιών αυξάνει την αγωνία του («Αλλά επειδή αρχινήσανε τα σωθικά μου να τρέμουνε σαν τη θάλασσα που δεν ησυχάζει ποτέ») και μαζί του φέρνει για πρώτη φορά το ρίγος του τρόμου. Η ύπαρξη αναταράζεται μπροστά σε μια πρώτη αποκάλυψη - στην αποκάλυψη του Δαίμονα, του Εξουσιαστή, του Άνομου στοιχείου που επεκτείνεται και δημιουργεί την ενόραση, που βαθιάει την εικόνα του ψυχικού τρόμου. Και το φοβερό όραμα ξεσπάει τώρα. Ο νάνος ξεπετάγεται με τρομερό το γέλιο από το πηγάδι, από την ίδια την ψυχή, που την εικόνα της θέλησε να ατενίσει ο ποιητής. Είναι απόλυτα πιστός ο Σολωμός στο φρικιαστικό του όνειρο. Ο Δαίμονάς του συναντά με κάθε ένταση το Ρομαντικό πρότυπο της φρίκης, και η σκιά του πέφτει σ' όλα τα πράγματα, σε κάθε υπαρκτό ή αόρατο αυτού του κόσμου. Ο Σατανάς αναδύεται μέσα από την ψυχή του Ιερομονάχου (του ποιητή) και είναι αυτός η αποκάλυψη, το φοβερό μυστικό που έκρυβε κάτω από μια σεμνή και ήρεμη καλογερίσια μορφή. Η ενόραση φέρνει το ρίγος του Υψίστου: Εφόσον υπάρχει νάνος, Δαίμονας, εφόσον η ψυχή μετέδωσε το μήνυμά του, η αποτρόπαιη, μορφή θα ενσαρκώσει πια όλο το βάθος της. Το Δαιμονιακό Ύψιστο που συνετάραξε τα θεμέλια του Ρομαντισμού εισβάλλει βιαίως μέσα στον Σολωμό. Η έκφραση του ποιητή κατευθύνεται τώρα προς τα εκεί και αγγίζει μίαν από τις πλέον απόκρημνες κορυφές της. Λοιπόν, ο Σατανάς θα ενσαρκωθεί στη Μορφή της Γυναίκας. Η Γυναίκα είναι τώρα εκείνη, η οποία θα επενδύσει κάθε τρόπο, κάθε έννοια φρικίας, κάθε εκτρωματική υπόσταση, των εσωτερικών δυνάμεων που απεκαλύφθησαν.

Όμως, ποια η Γυναίκα και τι από αυτήν ζητά ο ποιητής;

«Το λοιπόν το κορμί της γυναικός ήτανε μικρό και παρμένο

Και όποιος ήθελε σιμώση, την πιθαμή για να μετρήση, τη γυναίκα, ήθελ' εύρη το τέταρτο του κορμιού στο κεφάλι.

Και το μάγουλό της εξερνούσε σάγριο, το οποίο <ήταν> πότε ζωντανό και πότε πονιδιασμένο και μαραμένο.

Και αυτή η θωριά η γεροντίστικη ήτανε ζωντανεμένη από δύο μάτια λαμπρά και ολόμαυρα, και το ένα ήτανε ολίγο αλληθώρικο»

(Κεφάλαιον 2)

Δεν νομίζω πως ολόκληρος ο Ρομαντισμός έχει φθάσει σε μεγαλύτερο βάθος εξπρεσιονιστικής διάθεσης την περιγραφή του εκτρωματικού του προτύπου. Ο τρόμος, η

φρίκη ως έννοια απόλυτη και καθολική, το τάραγμα του βάθους της ψυχής από όπου ξεκινά ο Σατανάς ως ποιότητα ανυπέρβλητη της εσωτερικής τάξεως ή αταξίας, βρίσκουν στο πρόσωπο της Γυναίκας μια πληρότητα και έναν χαρακτήρα εννοματικό αντάξια, αν όχι κατά πολύ ανώτερα, με τις πλέον συγκλονιστικές δημιουργίες που με αυτές το Ρομαντικό κίνημα εθεμελίωσε τη νέα όψη του κόσμου και της τέχνης. Ας θυμηθούμε τις έξοχες στιγμές όπου η Γυναίκα, ακολουθώντας τη δική της μοίρα, εκφράζεται με όλο το μέγεθος της αγριότητάς της στο φρικιαστικό τέλος:

«Και εχύθη πηδώντας ψηλά σαν τ' άστρο το καλοκαίρι που στον αέρα χύνεται δέκα οργιές άστρο. Και εχύπησε στον καθρέφτη και οι μύγες εφύγανε και εβούζανε στο πρόσωπό της κουλουμωτές. Και αυτή, λογιάζοντας πως ήταν οι γονέοι της, έτρεχε εδώ και εκεί

"Είσαι στα χέρια μου. Τι θέλεις; Να σου κάμω ψυχικό; Τώρα στο κάνω. Να ιδώ α σου μείνη φωνή να πης πως είμαι μουρλή ".

Έτσι λέοντας έκαμε ένα γύρο και εβάλθηκε με μεγάλη λύσσα να χορεύη, και το πουκάμισο το κοντό ευρισκότουνα στο πρόσωπό της.

Και τα μαλλιά, μαύρα και λιγδωμένα, έλεγες πως είναι φιδόπουλα όπου γένονται ανάμεσό τους κομμάτια απάνου στον κουρνιαχτό.

Και έσκασε ένα γέλιο μεγάλο .που αντιβούισε η κάμερα φωνάζοντας: Να, μάτια μου, το ψυχικό».

(Κεφάλαιον ύστερον 9)

Το Ύψιστο κακό που ο Δαίμονας σαρκώνει μέσα σε αυτή, την ανυπέρβλητη μορφή ενέχει κάθε ποιότητα Ρομαντική. Ακόμη και τα σύμβολα, οι χαρακτηριστικές ενσαρκώσεις, συμπύπτουν. Ο Δαίμονας-φίδι, τα μαλλιά-φιδόπουλα που ξεσκίζονται ανάμεσά τους, ο νάνος που γιγαντώνεται σε σύμβολο Δαιμονιακό αλλάζοντας τις μορφές του, και πάνω απ' όλα η έμπρακτη, εκδήλωση η οποία στρέφεται εναντίον κάθε ποιότητος ηθικής τάξεως: όταν η Γυναίκα με βρισιές αποδιώχνει και καταριέται τις ζητιάνες του Μεσολογγιού, ο Σολωμός λέγει: «αλλά εφάνηκε [η γυναίκα] σωστή». Τότε, δηλαδή,, έδειξε το πραγματικό της ανάστημα, τότε που το Κακό ορθώθηκε εναντίον της μεγίστης ηθικής αξίας, της αξίας που για τον ποιητή, εκπροσωπούσε το «Χρέος». Και εάν προσέξουμε κάπως περισσότερο τα λόγια της Γυναίκας θα διακρίνουμε, ασφαλώς, μιαν ιδιαίτερη ποιότητα. Γιατί αυτά τα λόγια, καθώς προφέρονται, έχουν κάτι επιβλητικό μέσα τους. Έχουν ένα θάρρος και μιαν ευθύνη οι βρισιές, οι ιερόσυλες εκφράσεις. Και ο Σολωμός δεν κάνει τίποτε για να τις ανατρέσει. Του προκαλούνε άμεση, φρίκη και «σταυροκοπιέται» βεβαίως, όμως βαθιά αυτές οι κουβέντες εκπροσωπούνε, περισσότερο από κάθε τι ίσως, το μεγαλείο και τη

δύναμη του Κακού που ανατρέπει, που ξεχύνεται «Άγγελος Εκδικητής», και αντιστρέφοντας πληροί κάθε αξία με μιαν απουσία ηθικής. Και αυτό είναι πολύ συνεπές στο «βαθύ νόημα» το οποίο κρύβει μέσα της η δημιουργία. Διότι «ο ποιητής κινείται μέσ στην υπερφυσική σφαίρα, όπου τα πάντα εξουσιάζει το πνεύμα του Κακού»(37). Εδώ ως ξαναγυρίσω για μια στιγμή στο δεύτερο σκέλος του αρχικού Στοχασμού, τον οποίον άφησα ηθελημένα ανολοκλήρωτο:

«Κοίτα μήπως ταιριάζει να έχη [ο Ιερομόναχος] κάτι το πειραχτικό και το πείραγμα να γίνεται μ' ένα ύφος ήρεμο».

Στο σημείο αυτό εκφράζεται μια κάποια αμφιβολία («Κοίτα μήπως ταιριάζει) ως προς τη στάση, την οποία ο Ιερομόναχος θα κρατά καθώς αντικρίζει και εμπλέκεται μέσα στα καθέκαστα συμβάντα, μέσα στο βαθμιαίο ξέσπασμα του Δαίμονα της Γυναίκος. Πιο πέρα όμως υπάρχουν οι χαρακτηρισμοί «πειραχτικό» και «πείραγμα», στους οποίους θα σταθώ για λίγο επιχειρώντας να κατανοήσω το βάρος τους. Τη λέξη «πειραχτικό» θα πρέπει να τη, δούμε περισσότερο στην κατάχρηση του νοήματός της και όχι σε μια τρέχουσα χρήση, διότι αλλιώς εμφανίζεται εντελώς ξένη ως προς το κείμενο, όσον αφορά τόσο στην επιφανειακή του κίνηση, όσο και στο βάθος των μορφών. Το «πειραχτικό» σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να είναι ισοδύναμο του «σατυρικού». Η ψυχή του Ιερομονάχου, όπως άλλωστε πολλές φορές μου δόθηκε πιο πάνω η ευκαιρία να τονίσω, είναι τόσο πολύ δεμένη με το όραμα, ώστε μόνον για ταύτιση θα μπορούσε να γίνει λόγος. Η προσοχή θα πρέπει να δοθεί εξ ολοκλήρου στην τελευταία φράση: «και το πείραγμα να γίνεται μ' ένα ύφος ήρεμο». Ότι μπορεί να χωρέσει κάτω από το ύφος της γαλήνης ενός Ιερομονάχου (του ποιητή) δεν μπορεί βεβαίως, να είναι σατιρικό. Πολύ περισσότερο που σε τέτοιες περιστάσεις η γαλήνη, από παράδοση, συνταιριάζεται με την αντίθεσή της- τον Πειρασμό. Ο Ιερομόναχος θα πρέπει, καθώς ο χαρακτήρας του Δαίμονα σαρκώνεται σταδιακά μέσα στο όραμα και στη Γυναίκα, να πειράζεται. Να νιώθει, δηλαδή, τον Δαίμονα να περιπαίζει την ψυχή του. να νιώθει τα καμώματά του να τον τυλίγουν, όπως ακριβώς το ράσο του, και να περιγλιέται μέσα σ' αυτή του τη μυστική έλξη του Υψίστου Κακού(38). Και όλα αυτά να γίνονται κάτω από την ηρεμία της «θεωρίας» του, μέσα στη γαλήνη των μελετών του, εκεί όπου ο ποιητής ένιωσε τους απόκρυφους πειρασμούς και τα περιγελάσματα της ταραγμένης του ψυχής κάτω από το επιφανειακά γαληνεμένο και ισορροπημένο έμβλημα της Αγιότητός του. Από τη σκοπιά αυτή είναι δυνατόν να ερευνηθεί και ο δεσμός που ενώνει τις δυο μορφές μέσα στη «Γυναίκα της Ζάκυνθος», το βαθύ νόημα το οποίο υπαινίσσεται ο ποιητής. Θα σταθώ περισσότερο στην αρχή του Κεφαλαίου 4, εκεί όπου η Γυναίκα μιλά στη θυγατέρα της:

«Ωστόσο η γυναίκα της Ζάκυνθος είχε στα γόνατα τη θυγατέρα της και επολέμαε να την καλοπιάση. Έβαλε λοιπόν το ζουρλάδι στα μαλλιά της από πίσω από τ' αυτιά, γιατί η

ανησυχία της τάχε πετάξει, και έλεγε φιλώντας τα μάτια της θυγατρός της:

"Μάτια μου, ψυχή μου, να γένης καλή, να παντρευτής, και να βγαίνουμε και να μπαίνουμε και να βλέπουμε τον κόσμο και να καθόμαστε μαζί στο παρεθύρι και να διαβάζουμε τη Θεία Γραφή και τη Χαλιμά". Και αφού την εχάιδεψε και της φίλησε τα μάτια και τα χείλα, την άφησε απάνου στην καθέκλα λέοντάς της: Να και ένα καθρεφτάκι και κοιτάξου που εισ' όμορφη και μου μοιάζεις».

(Κεφάλαιον 4)

Η σκηνή αυτή διαδραματίζεται λίγο πρίν η Γυναίκα εκδηλώσει το μίσος της, λίγο πριν διαπράξει την μεγίστην ιεροσυλία προπηλακίζοντας με βρισιές τις φτωχές ζητιάνες του Μεσολογγιού. Και όμως, παρ' όλον τον Δαίμονα που εκβράζεται μέσα από τα σπλάγχνα της, παρ' όλη την εκτρωματικότητα και τη φρίκη που γεννά στην ψυχή του ποιητή η αποκάλυψη της επιθυμίας του Κακού και η εκτόνωσή της επάνω σε κάθε ιερό και όσιο, αυτός ο ίδιος ο δημιουργός, αυτός ο οποίος τρομάζει και σταυροκοπιέται μπροστά στη δαιμονισμένη μορφή, αυτός ο οποίος νιώθει τα σπλάγχνα του να φρικιούν στη δίνη του Σατανά που μέσα από το πηγάδι (από την ψυχή του) ξεσπά το φοβερό του γέλιο, αυτός λοιπόν ο ίδιος ο ποιητής ξεσπά μαζί με αυτό το φοβερό γέλιο και μιαν ανυπέρβλητη αγάπη μια τρυφερότητα απέραντη, για τη μορφή εκείνη της οποίας η «θεώρηση» γεμίζει την καρδιά του με το φρικτότατο όραμα:

«Μάτια μου, ψυχή μου, να γένης καλή...»

Είναι σαν να μιλά μια μάνα ενάρετη και αφοσιωμένη, κάποια που δεν γνώρισε και δεν ένωσε καμία κακία να της αναστρέψει την ψυχή. Το όνειρό της είναι ένα όνειρο απλό και καθημερινό, με το «παρεθύρι» και τη Θεία Γραφή και τη Χαλιμά, και με τον κόσμο γύρω που δεν θα τρομάζει από την παρουσία της άθλιας μορφής, μα που θα δέχεται στην αγκαλιά του εκείνα τα δυο πλάσματα σαν όμοιους συγκάτοικούς του: «και θα βγαίνουμε και θα μπαίνουμε και θα βλέπουμε τον κόσμο...»

Η Γυναίκα της Ζάκυνθος φιλά την κόρη της στα μάτια και στα χείλη, σπαράζοντας μέσα στην τραγική ερημιά της. Και μιά δραματικότητα σπάνια σε ένταση και τρυφερότητα θα κορυφωθεί σε αυτά τα συγκρατημένα λόγια, τα ειπωμένα με τόσο παράξενο τρόπο: «Να και ένα καθρεφτάκι και κοιτάξου που εισ' όμορφη και μου μοιάζεις».

Δεν είναι, ασφαλώς, ο θολωμένος κόσμος της τρέλλας που βλέπει την άσχημη, την πανάθλια μορφή, να μεταλλάζει σε ομορφιά. Αντίθετα, είναι εδώ η βαθιά συνείδηση του ποιητή που αντιστρέφει τον κόσμο. Αυτός ο Δαίμονας, αυτή η στιγμή του Υψίστου μεταφυσικού Κακού, αυτό το όραμα της Κολασμένης ψυχής είναι συνάμα τρυφερό και αγαπημένο, είναι όμορφο έτσι καθώς το νιώθει να ξεριζώνει τα σπλάγχνα του. Μέσα του κλείνει μια τέτοια δύναμη ερημιάς και αγάπης, που καμιά έκφραση Καλού ή Αγαθού δεν θα μπορούσε ποτέ να εμπεριέχει. Ο Φοβερός Δαίμονας, ο Ύψιστος Δυνάστης της ψυχής, ο οποίος γεννά τη φρίκη με την αποκάλυψη της παντοτινής του εξουσίας και ο οποίος ξεχύνεται μέσα από τα σπλάγχνα του ποιητή, μοναδική αλήθεια και αξία ζωής, για να καλύψει με τα φτερά του Μαύρου Αγγέλου κάθε γωνιά της υπάρξεως, αυτός λοιπόν ο τρόμος της ψυχής είναι συγχρόνως αντικείμενο προσήλωσης και αγάπης. Ο ποιητής που ένιωσε βαθιά την κυριαρχία του, που είδε το πρόσωπό του μέσα σ'αυτή την ανήλιαγη και σκοτεινή ουσία της μοίρας του, ριζωμένη τώρα μέσα στη φρικαλέα πραγματικότητα, αφήνει, όλον του τον συναισθηματικό πλούτο να ξεχειλίσει σε σχήμα αγάπης απέναντι στον εφιάλητη του. Στον Μανιχαϊκό του κόσμο, η Γυναίκα της Ζάκυνθος είναι το πρότυπο της «Μεγάλης Μητέρας», μιας διφυούς οντότητας η οποία ως ουσία της εμφανίζει στο μισό της πρόσωπο τη «Σκοτεινή Κυρά» και στο άλλο της μισό την «Αγαθή παρθένο».

Αυτή η αγάπη, αυτή η τέλεια στιγμή της τρυφερότητας ενσαρκώνει το «βαθύ νόημα» και τον απόκρυφο δεσμό με το όραμα της τυραννίας. Ο Σατανάς είναι συγχρόνως μισητός και αγαπημένος, είναι η Αξία, η Αγνότητα και η διεκδίκηση της Αγιοσύνης. Η Αγιότητα, μας είπε ο Ρομαντισμός, είναι μια αυταπάτη. Η μοναδική πραγματικότητας, ο μοναδικός χώρος του ανθρώπου είναι η Έκπτωση, ο Άγγελος που με την Ανταρσία του γκρεμίστηκε διότι αγάπησε την Ανταρσία. Να, λοιπόν, που και ο Σολωμός την ίδια είδηση, κομίζει: Κλεισμένος πρώτα μέσα στο καλογερίστικο ράσο του Ιερομονάχου θα συναντήσει τον Δαίμονα και θα τον σαρκώσει μέσα σε μια μορφή Υψίστου πάθους. Ύστερα θα νιώσει την αγάπη αυτής της μορφής, τη μοναδική της δύναμη, την ομορφιά που κρύβει στο βάθος της και την απέραντη ερημιά της. Και θα ζωγραφίσει τη Γυναίκα με ανάλογα χρώματα, με ανάλογη, δραματική συνείδηση έκπτωσης. Ο Ιερομόναχος αγαπά τη Γυναίκα διότι αυτή είναι ο δικός του κόσμος, το νόημα και η ουσία της Αποκαλύψεώς του. Ας θυμηθούμε για λίγο τη σκηνή με την οποία ο ποιητής κλείνει το «Σχεδιάσμα». Ενώπιος ενώπιω ο Ιερομόναχος, αντικρίζοντας το θλιβερό κουφάρι που η δύναμη, και η εξουσία του Δαίμονα το οδήγησε στο φρικτό του τέλος, έχοντας κιόλας δει κάθε εικόνα τρόμου και φρίκης, δεν δέχεται κανενός την παρουσία. Οργίζεται όταν άλλοι έρχονται να σταθούν ανάμεσα σ' αυτόν και το αντικείμενο της ψυχής του. Βλέπει τους άλλους να φορούν «μια προσωπίδα» και ουρλιάζει: «Όξω από δω, όξω από δω! Τα κρίματά σας σάς εσύρανε εδώ. Τούτος ο τόπος είναι κεραυνοκράχτης, γιατί ο Θεός τον μισάει».

Τόπος κεραυνοκράχτης ήταν η ψυχή του ποιητή μετά την αποκάλυψη, των ανομιών του, τόπος που ο Θεός τον μισεί, μα τόπος αγαπημένος, κανόνας Ύψιστος που μέσα από τρόπο και ρίγος μπόρεσε να ανοίξει μια εξαίσιση πληγή. Ιερομόναχος, Σατανάς και Γυναίκα είναι

ένα και μοναδικό τέλει σύμπλεγμα στο οποίο η εμπλοκή του ενός προσώπου μέσα στο άλλο δημιουργεί μια ανεπέραστη, ενότητα.

«Και τελειωμένη η δέηση, εκοίταξα χάμου οπίσω από τον καθρέφτη στοχάζοντάς τηνε λιγωμένη, και δεν ήτον εκεί.

Και αιστάνθηκα το αίμα μου να τραβηχθή από τα μάγουλά μου. Και έπεσε το κεφάλι απάνου στα στήθια μου, και είπα μέσα μου:

Ο Θεός ξέρει που έφυγε η δύστυχη, ενώ επαρακάλεια για αυτήν με τη θέρμη της ψυχής μου.

Και επέρασα πέρα με το κεφάλι σκυφτό και στοχασμένο να πάω να την εύρω.

Και άκουσα στο μέτωπο κάποιον τι που μ' εχτύπησε κι' έπεσα ξαφνισμένος τ' ανάσκελα.

Κι εσηκώθηκα και επήα οπίσω από τον καθρέφτη και είδα τη γυναίκα της Ζάκυνθος που εκρεμότουνα και εκυμάτιζε».

(Κεφάλαιον ύστερον 9)

Το φρικτό τέλος της Γυναικός γεννά στην ψυχή του ποιητή την τέλεια παραδοχή της μοίρας. Ο αγαπημένος του Δαίμονας έσυρε την κατάρα επάνω σε μια μορφή, η οποία τον υπηρετούσε πιστά και έλαμψε για μιαν ακόμη φορά με τη φοβερή του εκδίκηση, όταν το κορμί της Γυναικός «εκρεμότουνα και εκυμάτιζε» και το στοχασμένο κεφάλι του Ιερομονάχου ανακάλυπτε μιά μοίρα καταστροφής, η οποία ήταν και δική του μοίρα, και τον τραβούσε βίαια στο ίδιο τέλος, σ' αυτή την Υψίστη σκιά θανάτου που ο Σατανάς φυλάει για τους πιστούς του. Να γιατί ουρλιάζει ο ποιητής μπροστά στο κρεμασμένο κουφάρι και θέλει να το κρατήσει δικό του, μακριά από κάθε επέμβαση του κόσμου. Διότι το αγαπά, καθώς αγάπησε και τη στιγμή της αγωνίας του τότε που το όραμα γεννιόταν, και νιώθει πως αυτός μονάχα που αντίκρισε τον Δαίμονα να αναδύεται από τα σπλάγχνα του είναι ο μόνος άξιος να δεχθεί την εκδίκηση και τον εφιάλτη του σπαραγμού, είναι ο μόνος άξιος να ανταμώσει πάλι με το φρικτό γέλιο του νάνου:

«Και εσηκώθηκα από τη δέηση και άκουσα το ίδιο γέλιο και αντιβούιζε η κάμαρα. Και πήγα πίσω από τον καθρέφτη και είδα τη γυναίκα της Ζάκυνθος που εκρεμότουνα και εκυμάτιζε, και είδα καθισμένο το διπλοπόδι έναν νάνο που εμίμιζε απαράλλαχτα εκείνο το γέλιο».